

IRK FERENC

A morál és a büntetőjog helye jelen társadalmunkban

1. Érték- és normaválság

A szocialista országok bukásának – a gazdasági okokon túli – egyik legfőbb előidézője az volt, hogy az ideológia által meghirdetett, követésre ajánlott, sőt bizonyos időszakokban kötelezővé tett, *hivatalos értékrenddel a társadalom soha nem azonosult*, annak legfőbb elemeit soha nem tette magáévá. A baj az, hogy ezen országok *kettős értékrend* szerint éltek, s mindkettőben voltak nagy számban negatív elemek. Az *első*, a meghirdetett értékrend egyes elemeinek elfogadhatatlansága "legitimálta" (ha ugyan e szót ilyen értelemben szabad használni), a második értékrendet, annak számos negatív értékével (vagy ún. "nem-értékeivel") együtt, amit viszont a társadalom magáévá tett. Ez a *második* értékrend az elmúlt évtizedek alatt olyannyira beépült a társadalom széles rétegeibe, hogy azok elhagyásához csak vagy egy rendszerváltással vagy más társadalmi robbanással együtt járó katartikus élmény vagy nagyon hosszú idő megváltozott első értékrendjének hatása szükséges. Ilyen, a második értékrendben interiorizálódott értékek (nem-értékek) pl. a társadalmi kooperáció helyett az önös érdekek elsőbbsége, az atomizáltság, a közösségi összetartó erők negligálása, a tulajdon tiszteletének hiánya. Már a felsorolásból is látható: ezek egy része az integrálódásra kiválasztott vagy predesztinált társadalmaknak is sajátja. E körökön belül épp ezért pozitív változásra nem lehet számítani. A társadalmon végigsöprő gazdasági sokk viszont sok egyéb nem-érték semleges vagy pozitív értékévé válását igazolhatja. A közösségek nem annyira elítélőleg mint egyfajta csendes szimpátiával figyelik a vagyonosok egyes fosztogatásait. Bizonyos területeken kialakulni látszik a hivatalos normarenddel szemben fellépők melletti csendes szimpátia és szolidaritás. Ennek a beállítódásnak a terjedése viszont alááshatja a jogállam parlamenti demokráciája által teremtett és védett hivatalos normarendszert.

Ez a szemlélet lehetővé teszi, hogy az egyén saját vagy rétege által elfogadott értékrendje erejére támaszkodva energiái egy jelentős részét ne az írott jog maradéktalan betartására fordítsa, hanem ehelyett arra koncentráljon, hogy hol vannak az *írott jog határai*. Ez természetesen még nem "bűn", csak hiba. Amennyiben tömegesen azt keresik: miként lehetne úgy negligálni az előírásokat, hogy az ne legyen törvénysértő, az már magában hordja a jog szabályozó ereje meggyengülésének csiráját.

Úgy tűnik, mindenfajta rendszerváltás együtt jár a *normarendszer meggyengülésével*. Ez természetesen tekinthető mind "kivülről", mind "belülről". A

többféle értékrendszer pedig az elhúzódó rendszerváltás eredményeként a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva tovább él. Ezt erősítik olyan anomáliák, mint amikor elvileg kitartóan tiltott, a gyakorlatban viszont preferált normák keverednek az egyértelmű reakciókat kiváltó, nem vitatott normákkal.

Külön problémát okoz a lakosság többsége által ha nem is mindig követésre méltónak, de mindenképpen orientálónak tekintett *elit értékrendjében bekövetkező változások*, az ebben fellelhető ellentmondások. A még nem stabilizálódott eliten belüli értékrendszerek, elit-minták ma nem vagy csak nehezen követhetők avagy akár csak követésre méltók. Ezért nehéz a védendő értékek biztos kiválasztása.

Az értékvédelemmel összefüggésben szükséges utalni arra, hogy az értékek társadalmi elfogadottságán alapulnak. "Az érték jellegénél fogva a társadalom tagjaitól a megvalósítást igényli, tehát követelményként, normaként hat."¹

Az értékek, köre, rangsorolása, (prioritása) és – már csak ezek miatt is – védelme különböző társadalmi berendezkedésekben, különféle kulturális környezetben eltérő. Magyarországon többé-kevésbé három értékrend különíthető el egymástól: a konzervatív, a liberális és a szociális értékeket preferáló felfogások. Megjegyzem: tisztán egyik vagy másik értékrend dominanciája aligha volna jelenleg elképzelhető.

A *konzervatív értékrend*nek inkább jellemzője az állami érdekek, a hagyományokon alapuló, a tradíciókból eredeztethető hatalmi prioritások túlsúlya. Ezen államok kormányzati stílusa paternalisztikus és tekintélyelvű – függetlenül attól, hogy esetleg magát szociális eszmeiséggel felvértezettnek deklarálja. Ezen államfelfogásból és államvezetési stíusból fakadóan a kormányzott lakosságot alattvalónak tekinti. Ebből következően történelmileg adott státuszát az állam lakója fontosabbnak kell elismerje az általa választottnál.² A tapasztalat azt mutatja, hogy azokban az országokban, régiókban, ahol ez az értékpreferencia van jelen, ott a kollektív, gyakran a nemzeti értékek prioritása észlelhető. Az egyéni értékek a közösségi értékekből származtathatóak. Épp ezért, ha választási kényszerre kerül sor: a közösséget, a "népet" reprezentáló hatalom álláspontja gyakran ellentmondást, vitát, a közvetlenül érintettek egyeztetését nem igénylő, sőt még csak nem is tűrő *központi akarat* dominanciájában testesül meg. A feladatok élesen és jól körülhatároltak, egymástól elkülönültek. A kormány kormányoz, a kormányzott végrehajt.

Ugyanezen régiókra jellemző az *intolerancia*, ami legtöbbször bizonyos embercsoportok elleni intenzív védekezés megszervezésében, nemkülönben egyes kiválasztott csoportok kollektív viselkedésformálásába vetett hitben ölt testet. E hit természetesen tettekben – így pl. a jogalkotásban és -alkalmazásban – nyilvánul meg.

A *liberális értékrend* legfőbb vezérlő elve a racionalitás, továbbá a szabadság és egyenlőség értékeinek tisztelete. Legalábbis elvben az állam saját polgárainak szabad megállapodására alapozza tevékenységét. A kormányzat működési rendszere olyan, hogy a kormányzottak visszajelzése egyik eleme működésének. Kevesebb a csak egyirányúan hierarchikus, csak felülről lefelé működő rendszer. Ennek eredménye pedig ésszerű kapcsolat az állam és polgárai között, ami viszont sokkal több konfliktust, következésképpen egyeztetést, vitát és működési zavart eredményez. Ez az értékrend előnyben részesíti valamely régió közös érdekeiben való együttműködést, a jövő által támasztott elvárásokat, az állampolgári jogokat, czeken belül is a

¹ Hámori, V.: Jogi és jogon kívüli normatív elemek a polgári ítélkezésben. Jogtudományi Közlöny 1984/9. 491. p.

² Vö.: Fehér F. – Heller Á.: Kelet-Európa "dicsőséges forradalmi". T-Twins, 1992. 103. és 119. p.

szabadságjogokat. Nem nélkülöz érzelmi elemeket sem, így pl. az önfeláldozó hazaszeretetet.³ Ezen értékrend alapján *csak a tett a mérvadó*, a tettes ennek alapján kerül megítélésre. Az egyéni értékek elsőbbséget élveznek a kollektív értékekkel szemben. Utóbbiak az előbbieken keresztül valósulnak meg.

Európa közép-keleti régiójában egy további szempontnak is kiemelt fontosságot tulajdonítunk. Ez pedig a szociális értékek preferenciáját jellemző *szociális értékrend*. Ez egy olyan adalék, ami a hagyományos demokráciákban – ma már – evidencia, legalábbis többé-kevésbé. Egy olyan régióban azonban, amelyik – több szociológus és politológus szerint – a feudál-szocializmusból most teszi meg az első lépéseket a jórészt még kialakulatlan, konszenzusok hiányában sok tekintetben és területen szabályozatlan kapitalizmus felé, s amelyiket ezért lehet okkal feudál-kapitalistának nevezni, ott a szociális értékek hangsúlyozása fontos. Kétségtelen, hogy ezen értékek egy része a torz gyakorlat miatt az elmúlt évtizedekben lejáratódott. Ezért azonban nem az értékeket kell elutasítanunk, hanem az értékérvényesítések egyfajta gyakorlatától kell elhatárolódnunk. Ezt annál könnyebb megtenni, mert számos esetben e tevékenység a valóságban meg sem történt. Máskor pedig semmi köze nem volt az ideológiai háttérhez.

A rendszerváltás óta eltelt nagyon rövid idő – számos szakember véleménye szerint – azt engedí megsejteni, hogy a szociális értékrend – tettekben visszatükröződve – inkább számíthat támogatásra a liberális, mint a konzervatív értékrendet követők körében. Ezért – és csakis ezért – használjuk a jövőben a konzervatív alternatívájaként a *szociál-liberális* szókapcsolatot.

Értékből azonban *nem következik automatikusan norma*, még kevésbé büntetőjogi norma. Az erkölcsi értékelés eltérhet, s gyakran el is tér a jogitól. "A mi jogrendszerünkben semmilyen értékítélet nem implikálhat büntetőjogi normát, ehhez, mint az közismert, külön törvénykezési aktusra van szükség, vagyis az értékítéletből csak bonyolult társadalmi és jogi folyamatokban keletkezhet büntetőjogi norma... A büntetőjog autonóm módon választja ki azon értékeket, amelyeket védelemre méltónak tart."⁴

Egyén és társadalom kapcsolatában kristályosodik ki az a közösség számára irányadó normarendszer, amelynek egy részét a büntetőjog is megerősíti. "... figyelembe kell venni, hogy az egyén nem elszigetelten, hanem a társadalom tagjaként él, gondolkodik, cselekszik. A társadalom többi tagjának a kifejezésre jutó állásfoglalása tehát feltétlenül befolyásolja az egyének tudattartalmát, és ebből alakul ki az ösztársadalmi tudatot képező etikai normarendszer. Előbb esetenként, majd előre, "terszerverűen" ebből hozta létre az uralkodó osztály hatalmi szervei útján, kényszerítő erejével alátámasztva a jogot."⁵

Az előbbiekből fakad, hogy – mivel az értékek, az értékrendszerek a moralitás és nem a jog tartományába tartoznak – az értékvédelem jogi eszközökkel csak akkor lehet eredményes, ha a *hatalom által preferált értékrend* nem ellenkezik a lakosság többsége által elfogadottal. Itt is jellemző a támogatott, a túrt és a tiltott zónák egyidejű jelenléte. A túrt zóna kezelése általában oly módon történik, hogy bár bizonyos tiltott cselekmények tömeges megvalósításáról a hatóságoknak is tudomásuk van, mindaddig

³ Vö.: Fehér F. – Heller Á.: im.

⁴ Király, T.: A büntetőjog és garanciák. Jogtudományi Közlöny 1981/5. 360. p.

⁵ Merton, R.K.: Társadalomszemlélet és társadalmi struktúra. Budapest, 1980. 452–471. p. Idézi: Hámosi 1984. 490. p.

nem tesznek semmit, amíg az érintettek bizonyos határokat túl nem lépnek. "A jogkövetésnek morális jelenségnek kell lennie. Ezt elérendő viszont az emberek túlnyomó többségében a törvények értékéről való meggyőződésnek élnie kell. A büntetés önmagában alkalmatlan eszköz a morális szemrehányás kiváltására. A büntetés csak meglévő morális értékek elmélyítésére alkalmas. Épp ezért a jogrendnek azokra az esetekre kell korlátozódnia, ahol a közmorál a hivatalos felfogással megegyezik, vagy a jogi szabályozást indifferens szemléli."⁶

A kriminálpolitikai szempontból *releváns értékek* védelmében a sorrendiség egy-egy állam keretei között a következő szinteken mérhető:

- a kodifikált normaszankciónak minimum-maximum értékei alapján.
- az értékek (és norma) megsértőivel szembeni felderítési aktivitás alapján (a fogalmat egészen tágra értelmezve ide sorolandónak tekintve mind a lakossági feljelentési készséget, mind a bűnüldöző hatóságoknak e fogalom alatt értendő tevékenységét).
- a büntetés kiszabás mértéke alapján a lehetséges minimum-maximum határok között.

Ugyanezen három ismérv alapján különféle országok, régiók is egybevetethetők egymással. Nem szólunk azonban itt az egyes országok között a büntetések szigorúságában fellelhető különbségekről, hiszen azok – részben a konzervatív-liberális felfogáson alapuló – regionális-nemzeti hagyományok elsődleges visszatükrözői. Ugyancsak nem teszünk említést az idők folyamán bekövetkezett változásokról, hiszen azok – bár önmagukban nagyon tanulságos, most mégis mellőzhetőnek tekintett – folyamatot és nem adott helyzetet tükröznek vissza.

A büntetőjog által *védelemben részesített normák* hozzá tartoznak egy adott állam polgárainak *létbiztonságához*, annak védelmi rendszeréhez. Az megint más kérdés, hogy az aktuális létbiztonság védelme miként szolgálja egy társadalom hosszú távon mérhető érdekeit.

Általánosan elfogadottá kezd válni Európa közép-keleti régiójában is az a felfogás, ami szerint a büntetőjogi értékvédelem csakúgy, mint a büntetőjogi beavatkozás *ultima ratio* egy társadalom működésében. Ezzel együtt azonban terjedőben van az a nézet is, ami szerint az értékeket, a normákat a büntetőjog helyett (és részben "előtt") más módokon és más eszközökkel kell védeni. Ezek egy része szintén a jog, azon belül is a jogalkotás körében valósul meg. Bonyolult és a technika által uralt világunkban, a civilizációs ártalmak kontroll alatt tartása, illetve visszaszorítása érdekében a hozzájuk kapcsolódó értékek védelmére a római jog elveire épülő büntetőjogi beavatkozások nem igazán alkalmasak. *Más jogágak* ugyanakkor (elsősorban is a polgári jog és e jogot körülvevő egyéb jogágak) inkább képesek arra, hogy értékeket, normákat hatékonyan, azaz a kötelező normák követésének kikényszerítése útján védjenek. Különösen akkor, ha ezek a jogszabályokban testet öltő normák egybeesnek olyan emberi érdekekkel, amelyeket ha az egyének képviselnek: automatikusan a normákat is védik, anélkül, hogy eme köteleességre bárki is büntetéssel fenyegetéssel figyelmeztetné vagy pláne kényszerítené őket.

⁶ Geiger, T.: Über Moral und Recht. Streitgespräch mit Uppsala. Duncker & Humblot, Berlin, 1979. 178–182. p.

Itt szükséges hangsúlyozni, "hogy mikor és hol van szükség büntetőjogi (és nem más) beavatkozásra"...ezt "nem a büntetőjogi szankciók természete dönti el, hanem társadalmi szükségesség és társadalmi szükséglet."⁷

A büntetőjog ultima ratio abban az értelemben is, hogy "a büntetőjog nem alkalmas társadalmi problémák megoldására. Nincsenek eszközei, hogy azokra a folyamatokra és társadalmi tényekre hasson, amelyek a bűnözést előidézik."⁸

2. A bűnözés struktúrája és dinamikája – különös tekintettel a makrostrukturális változásokra

2.1. Általános megjegyzések

Számos politikus és kutató a rendszerváltások idején azt képzelte, hogy Közép- és Kelet-Európa volt kommunista országai a különféle – így a jog eszközeivel is üldözendő – devianciák tekintetében hamarosan fel fognak zárkózni Nyugat-Európához. Gyorsan megszülettek az ideológiai *magyarázatok* is a *bűnözés* hirtelen és nagyarányú *növekedéséhez*. A szabadság, a társadalom nyitottabbá válása, a hatalom kontrolljának csökkenése és minőségi megváltozása mind-mind a bűnözés várható jövőbeli borúlátó prognózisát valószínűsítették. Ehhez társultak olyan jóslatok, amelyek – szoros összefüggésben a kapitalizmus negatív kísérőjelenségeivel – a munkanélküliség, a korábbról nem ismert gazdasági egyenlőtlenségek deviancianövelő hatására utaltak.

További kézenfekvő indokok és magyarázatok is születtek, amelyek nem hipotetikus talajon álltak, hanem valóságos problémákat tártak fel. Különösen két területen következett be vészterhes *változás*. Az egyik: máról holnapra megszűnt (vagy megszűnni látszott) az a *társadalmi stabilitás*, ami minden értékrend érvényesülésének támasza. A másik: a hatalom akaratának érvényre juttatására hivatott *testületek* (legalábbis átmenetileg) *meggyengültek*. Ehhez járult egy további tényező: a régi jog *legitimitásának megkérdőjelezése*.

A bűnözés nagyarányú és tartós növekedésének valószínűsítéséhez több, azóta *illúzióknak* bizonyult várakozás is hozzájárult. Ez elsősorban a gazdasági élet gyors kapitalizálódásához, valamiféle Marsall-segélyhez fűződött. Számos nyugati politikus – elsősorban Magyarország kockázatos NDK-politikája viszonzásaként – fogalmazott meg homályos ígéreteket. A gyors, robbanásszerű gazdasági fellendülés és a prioritásokat élvező értékek egyik napról a másikra való megváltozása, a mai, fejlett nyugati kapitalizmus hirtelen átvétele a társadalom jelentős részét morálisan teljesen védtelenné tette volna az új kihívásokra adandó helyes válaszok megadására.

A kezdeti időszak a bűnözés gyors növekedéséről alkotott elképzelést mindenben alátámasztotta. Később azonban közülük számos – a társadalom illúzióvesztésével párhuzamosan – tévesnek bizonyult.

Bár a társadalmi átalakulás megindult, ez azonban egyáltalán nem hasonlít az 1990-es elképzelésekre. Ma már egészen *más veszélyek* fenyegetnek, mint amelyektől

⁷ Szabó, A.: A büntetőjog reformja. G & G Kiadó, Budapest, 1990. 39. p.

⁸ Szabó, A.: A büntetőjog reformja. I.m. 45. p.

néhány éve tartottunk. A változás más jellegzetességekkel terhes. A gazdasági élet jellemzőivel az előző részben már foglalkoztam. Annak ehelyütt az a lényege, hogy az állami szektor *lassan* épül le, az emberek élethelyzete *lassú* tempóban romlik. Helyzetük rosszabbodásához, a kiútkeresés stratégiájának kialakításához így viszonylag *hosszú idő* áll rendelkezésre. Ezért a változás negatív kísérőjelenségei is *lassan* kerülnek a felszínre. A gazdagodás ma még viszonylag szűk kört érint. Ezért a megindult változás negatív kísérőjelenségei sem tömegesednek el oly gyorsan, hogy azok hirtelen jelentős veszélyt jelenthetnének a társadalomra. Így a társadalom időt nyer a felkészülésre. A lassú változás – ami kedvezőtlen a gazdaságra és nemkívánatos elszegényedést okoz széles rétegek számára – pozitívan hat az új körülményekhez alkalmazkodni képes viselkedési (ezen belül: védekezési, deviancia-elhárítási) stratégiák kialakítására és interiorizálására.

Az állam *új vezetése* – jelentős mértékben a régi jog alapján működő régi felépítésű szervezetekkel – viszonylag hamar stabilizálta helyzetét. A régióra mindenütt jellemző konzervatív kormányok a megingó rendőrséget hamar visszatértették a számukra szükséges feladatok kiszolgálásához. E tevékenység jogi alapja számos esetben annak ellenére kérdéses, hogy a végrehajtás módjait megkésve ugyan, de sikerült parlamenti egyetértésen alapuló törvényben rögzíteni. Alkotmányjogászok tekintélyes része úgy véli, hogy a rendőrség törvényben szabályozott tevékenysége, jogosultságai nemhogy több ponton ellentétesek a hatályos alkotmánnyal, de esetenként sértik az európai országok zöme által követett írott és/vagy íratlan normákat is.

Fontos hangsúlyozni, hogy a posztkommunista országok többsége folyamatosan igazítja jogrendszerét a nyugat-európai normákhoz. Azonban számos feltétel hiányzik ahhoz, hogy a követendő, olykor már a nemzeti jogalkotásban kodifikált celvek megvalósulhassanak. Ezek háttérben részint felfogásbeli, részint pénzügyi akadályok húzódnak meg.

Összegezve megállapítható: a közép-kelet-európai régió miként a gazdasági életben, úgy a társadalmi változásokban (ezeken belül: a devianáns jelenségek területén) sem követi a nyugat-európai régió modelljét. Nagy szerephez jut a tradíció. Ide értendők mind a kommunista uralom alatt meggyökeresedett szokások, normák, szükséglet-kielégítési és probléma-megoldási módok, mind a második világháborút megelőző hagyományok. Mindebből az következik, hogy e régió társadalma az új kihívásokra hagyományain alapuló eszközrendszerét mozgósítja. A tradíciók determinálják azokat a válaszokat is, amelyek közül egyesek elfogadhatók, mások pedig elfogadhatatlanok a felzárkózásra kiszemelt országok számára.

Európa e régióját továbbra is az erősen *centralizált*, felülről lefelé hierarchikusan szervezett államrend jellemzi. A kormány (újra) erős, centralizált rendőrséget működtet. A decentralizálás csak elkerülhetetlen mértékben és tempóban történik meg, általában színtalpak mögötti alkuk és nem nyílt érdekütköztetések útján. Erősödik a korábban másodíknak és harmadíknak, ma szürkének nevezett gazdaság, amelynek szerepéről folyik a vita. Egyesek a társadalom motorjának, mások a normák elértéktelenedése legfőbb képviselőinek tekintik. Azonban mindkét nézet képviselői általában tartózkodnak a beavatkozástól és a *szürke gazdasággal* való leszámolástól, a legalitás kizárólagossá tételétől. Ezáltal szaporodnak, bizonyos szférákban általánossá és uralkodóvá válnak a nem a hivatalos normákon alapuló társadalmi szerződések. Ez együtt jár a pénz, a vagyon szerepének ártértékelődésével, a korrupció kezelhetetlenségének veszélyével. Ez a mechanizmus várhatóan mélyen be fog épülni e

régió társadalmába éppúgy, mint korábban a kommunizmus számos, a jog határain vagy azokon kívül eső probléma-megoldási technikája. Gyors fellendülés, a nyugati kapitalizmus jellemzőinek általánossá válása ugyanis egyelőre nem várható.

Mindebből az is következik, hogy Európa e régiójában a hatalom, a köz- és a magánélet számos szintjén még jó ideig jelentősek lesznek az *értékrendbeli bizonytalanságok*. Morális, ész- és érzelmi érvek csatáznak annak eldöntésére, hogy milyen megoldás volna kívánatos az ország egésze érdekében: adminisztratív eszközökkel kell-e elérni a szürke gazdaság felszámolását, adózatlan bevételeinek megszüntetését (vagy legalábbis határozott kísérletet tenni erre), vagy csak elviselhető mértékre kell-e azt szorítani, csupán kontroll alatt kell-e tartani, szabályozatlanságát kell-e meggátolni? A teljes megszüntetés lehetetlenségén túlmenően is szólnak nyomós érvek mindkét lehetőség mellett és ellen. Számos szakember azonban fél a túlságosan liberális megoldásoktól, mert nagyra tartja a latin-amerikanizálódás veszélyét, vagy fél egy olaszországihoz hasonló, régiókban minden bizonnyal kezelhetetlennek bizonyuló társadalmi helyzet kialakulásától.

2.2. A bűnözés struktúrájának és dinamikájának legfőbb jellemzői – rendszerváltáson innen és túl

A bűncselekmények száma – a korábbi stagnálás után – 1983-tól egyértelműen növekszik. Ennek tempója 1989–1990 fordulóján felgyorsult, majd 1992-ben megtorpant. A bűnelkövetők száma viszont a 70-es évek közepétől a 80-as évek közepéig alig változik, ami arra utal, hogy vagy rohamosan nő a több bűncselekményt elkövető tettesek aránya, vagy a korábbi helyzethez képest sokkal nagyobb a fel nem derített elkövetők száma és számaránya, vagy az előbbieket közül mindkét tendencia érvényesül. Az ismeretlenül maradt elkövetők számának emelkedése már a 70-es évek végén megkezdődött, bár az új tendenciának ebben az időben még kevesen tulajdonítottak nagyobb jelentőséget. A rohamos változás a rendszerváltás hajnalán csak a *korábbi* folyamat jelentős *felerősödése* volt, ami azonban már más minőséget jelentett.

Bár tetszetős volna a kedvezőtlen változások teljes halmazát a rendszerváltás, mint valamilyen történelmi, az egyes emberi szubjektumon kívül álló, s ezért objektív jelenség "nyakába varrni", azonban ez a felfogás csak részgazságot tartalmazna. Számos, esetenként csak megfelelő távlatból vizsgálható tényező játszik szerepet e változásban. Ezek közül csupán egyetlen, valóban a jelenség szempontjából objektív tényezőt említek: a gyors változás időszakában nőtt meg hirtelen a bűnelkövetésre különösen fogékony *fiatalok és fiatal felnőttek* korcsoportjainak részaránya az össznépelességben belül. A 14–17 évesek részaránya 1982-től kezdett el emelkedni, 1989-től pedig erőteljes emelkedés indult meg. A 20–24 éveseké 1987-től növekszik folyamatosan.

A hivatalos elemzések általában beszélnek a bűnözés emelkedéséről, ami csak részgazság. A *vagyon elleni* bűnesetek száma az utóbbi néhány évben valóban ugrásszerűen megnőtt. Ez még inkább eltorzította a már korábban is "egyébűncselekményes" statisztikát. A vagyon elleni cselekmények száma a korábbi 45–50-ról 80 % fölé emelkedett. A cselekmények száma azonban 1980-ban még csak két és félszerese volt az ismertté vált elkövetőknek. Ez az arány 1991-ben

megkétszereződött és ezért ötszörösére növekedett. Fel kell ehelyütt hívni a figyelmet arra, hogy amikor *egyetlen bűncselekmény-fajta túlsúlya* uralja az egész statisztikát, akkor nem célszerű az ebben bekövetkezett változásokat az egész jelenségkörre kivetíteni, általánosítani.

A lakosságot azonban *nem általában* a bűnözés növekedése érdekli, hanem bizonyos bűncselekmények számának kedvezőtlen alakulása. Elsősorban azok a jogsértések irritálják, amelyek *korábbi személyi vagy anyagi biztonságát teszik kockára*. Ily módon kialakítható a bűncselekmények, illetve a bűnelkövetők két nagy csoportja: az egyikbe sorolhatók a lakossági félelem alapjául szolgáló, a másikba az ilyen ismérvekkel nem rendelkező bűncselekmények és ezek elkövetői. Ezekhez társul egy harmadik, viszonylag kisebb csoport: a gyakorlatban szinte kizárólag csak a norma- és értékrendet védő jogszabályok ellen vétők csoportja. A bemutatott csoportok résztvevői csak kivételes esetekben szerepelnek egyszerre több helyen is.

Megállapítható, hogy a *lakossági félelem* elhárítását célzó tényállások megvalósítói esetében leginkább alkalmas a büntetőjog eszköztára a kitűzött cél elérésére. Általában e körben található az a bűncselekmények, amelyeket a – közígény kielégítése céljából – a legnagyobb intenzitással kell a hatalomnak követnie, üldöznie, tetteseit felderítenie és minél hiánytalanabban megbüntetnie. Ide három nagy elkövetői csoport cselekményei tartoznak: a vagyon elleni, az erőszakos és a baleseti jellegzetességeket magukon viselő élet elleni cselekményeké.

A *vagyon elleni* cselekmények nagyságrendjéről és alakulásáról már volt szó. Arról még nem, hogy e körön belül a betöréses lopásokat elkövetők száma 1980–1992. között csaknem megkétszereződött, 1989–1991 között pedig több, mint megkétszereződött. A vagyon elleni bűncselekmények körében 1989–1992 között elsősorban a 20–24 évesek aránya nőtt jelentősen. E korcsoport az átlagosnál is inkább növekvő arányban vett részt a betöréses lopásokban.

Az *erőszakos* bűncselekmények száma általában is 1989-től 1990-re nőtt meg hirtelen. A korábbi enyhe emelkedést, közben több éven át tartó stagnálást 1989-től évi mintegy háromszázalékos emelkedés jellemzi, amit az ismertté vált elkövetők számának csak egy-kétezeres, egyre csökkenő száma követ. Az *emberölések* és emberölési kísérletek számának növekedése – minden hivatalos közléssel ellentétben – nem volt ugrásszerű: így pl. 1991-ben is csak ötten haladta meg az 1986. évit. Ettől függetlenül tény, hogy 1990–1991 között a változás jelentős és kedvezőtlen irányú. A számok azonban így is messze elmaradnak a nyugat-európai államok adataitól. Az élet elleni bűncselekmények száma éppúgy nem jelez semmiféle riasztó tendenciát, mint a *balesetekkel* kapcsolatos bűnelkövetéseké. 1993-tól úgy tűnik, hogy a bűncselekményeknek ezen leginkább védett értékeket támadó fajtái rövid időn belül a jelenlegi vagy annál valamivel alacsonyabb szinten ismét stabilizálódhatnak. Ez a prognózis nem érvényes a vagyon elleni cselekmények körére.

A jogrend kísérletet tesz olyan normák védelmére is, amelyek megsértése a *lakosságnak súlyos károkat okoznak*, bár a *lakossági érzékenység* ezen cselekmények, illetve elkövetők irányában *csekély*. Ide tartoznak a fehérgalléros, tágabban: a rejtett bűnözés legkülönbözőbb esetei, kezdve a korrupciótól a szervezett bűnözésen át a nemzetközi maffia-hálózatok által folyamatosan vagy visszatérően elkövetett bűncselekményekig. Ugyanebbe a csoportba sorolhatók a természetet és a környezetet károsító cselekmények.

Amíg az előbb említett két csoportba tartozó bűncselekmények elkövetőit a közvélemény – még ha különböző intenzitással, de egységesen – elítéli, addig a következő csoportba tartozó viselkedésformák bűncselekményekké nyilvánításának értelme kizárólag a *norma- és értékvédelem*. E szolgálatot az állam fontosnak tartja annak ellenére, hogy a *lakosság* bizonyos mértékig e cselekmények elkövetőivel *egyetért*. Ez annál könnyebb, mert igen jelentős részben maga is e normákat, ha teheti, megszegi, s ezért potenciális vagy valódi elkövető. A normaszegőkkel szembeni toleranciája ezért magasabb az átlagosnál. E körre jellemző az, hogy a hatalmilag preferált érték- és normarendszer nem talál a társadalomban morális támaszra. Amennyiben nem áll fenn a súlyos hátrány elszívásának reális esélye: a társadalom tagjainak jelentős része ha teheti, mindenféle morális gátlás nélkül megszegi az előírásokat. Még akkor is, ha racionálisan esetleg belátja: sokszoros ártételen keresztül a normavédelem, a jogsértés üldözése saját érdekeit is szolgálja. E cselekmények körében leginkább jellemző a vám- és deviza bűncselekmények meglehetősen heterogén köre.

3. A bűnözés alakulásában várható és nem várható hatások

Bár bizonyos szempontból valamennyi társadalom átmeneti, azonban a társadalmi berendezkedés gyökeres átalakulása egyik életében sem tekinthető szokványosnak. Ezért ilyen körülmények között különösen nehéz előrejelzésekbe bocsátkozni. Főként akkor, ha a jelenség alakulását számos külső, befolyásolhatatlan tényező is alakítja (amelyek hatása természetesen bizonyos határok között kezelhető.)

Nem várható a jóléti bűnözés gyors terjedése, különösen akkor, ha ennek leginkább érintett szereplő-csoportja: a középosztály nem felemelkedik, hanem fokozatosan elszegényedik és ennek folytán lesüllyed. *Várható* ellenben valamennyi olyan bűnözési forma szaporodása, ami a *munkanélküliséggel* van összefüggésben. Ennek a devianciának a lakossági tűréshatára ma még ismeretlen és kiszámíthatatlan. A szélesedő elszegényedés éppúgy fokozhatja a toleranciát a még rosszabb helyzetben levők iránt, mint növelheti az intoleranciát azzal, hogy az emberek bűnbakot találnak saját nyomorúságuk okára. Európa e régiójában az utóbbi lehetőség a valószínűbb. Természetesen reális alternatíva az előbbi minőségromlás elmaradása a hosszan tartó stagnálás megszokottá válása, majd belátható időn belül lassú növekedés folytán

Ugyancsak várható a *konfliktusmegoldás hagyományos formáinak* tovább élése – ezeken belül a büntetőjog által tilalmazottaké is. Nem várható épp ezért lényeges változás az élet elleni bűncselekmények számának alakulásában. Különösen akkor, ha a társadalom távol tudja magát tartani a nemzetközi kapcsolatokon alapuló szervezett bűnözési formák maffia-szerű alfajait.

Jelentős növekedés várható az *újjgazdagok* által (és részben ezek sérelmére) elkövetett, valamint a bürokrácia közreműködésével megvalósuló, elsősorban *fehérgalléros bűnözés* területén. Ezek esetében különösen valószínű a magas látencia és az, hogy az államélet tisztasága (különös tekintettel az igazságszolgáltatás intézményrendszerére) csak nagy nehézségek árán lesz megőrizhető. Számos *bizonytalansági tényező* teszi lehetetlenné a megbízható előrejelzést. Ezek közül néhány:

– Tudjuk, hogy a bűnelkövetési intenzitás szoros összefüggésben van az életkorral. Az is ismert, hogy ez a különösen aktív korosztály a közeljövőben a lakosságon belüli arányát tekintve előbb emelkedni, majd mintegy fél évtized múlva csökkenni fog. Azt azonban nem tudjuk, hogy a munkanélküliség e korosztályt mennyire fogja érinteni. két és fél évtizedes távolságban követte.⁹ A távolság – bármennyire paradoxnak tűnik – a rendszerváltás hatására legalábbis átmenetileg növekszik. Ezért nem becsülhető meg, hogy a foglalkozási struktúra megváltozása milyen hatást fog gyakorolni egyes, új norma- és értékrend alapján élni kénytelen rétegekre.

FERENC IRK

MORALS AND THE PLACE OF THE CRIMINAL LAW IN OUR PRESENT SOCIETY

(Summary)

The majority of the population never identified with the outgoing socialist scale of values. Therefore people had followed a double scale of values. As a result of the change of regime the value system got loose and the norms lost their strength. The study describes the characteristics of the conservative liberal and socialist scales of values in Central Europe. IT investigates the connection between the scale of values and norms preferred by the Power and the ones accepted by the majority of the population.

After the change of regime the validity of the codified norms was questioned as it was not evident whether the old laws were in force. The new leadership of the new government stabilised its position mainly by old organisations operated on the bases of the old law.

The comparison of the structures and dynamics of criminality before and after the change of regime indicates that the main points of the protection of values and norms should be changed. It is a process, and it would be advisable to realise this process with respect to the effects in criminal tendencies to be expected in the near future. The last part of the study describes this activity.

⁹ V6.: *Dombos, P.*: In the Footsteps of Sweden. The University of Stockholm 1984., különösen 194–195. p.